

UO'K: 334.72.02:330.34(575.1)

Mamasoatov Dilshod Ravshanovich*Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti dotsenti**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**mustaqil izlanuvchisi, PhD**e-mail: dilshodbekmamasoatov@gmail.com**Orcid: 0009-0003-0518-4793*

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI: INSTITUTSIONAL, MOLIVAVIY VA TASHKILIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini tizimli tahlil qilinib, ularning tasnifini takomillashtirish hamda samaradorligini oshirish yo'llari batafsil asoslab berilgan. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari uch asosiy guruhga — institutsional-huquqiy, moliyaviy-iqtisodiy va tashkiliy-infratuzilmaviy mexanizmlarga tasniflangan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik subyektlari, rivojlantirish mexanizmlari, institutsional mexanizmlar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, biznes muhiti, sanoat kooperatsiyasi, kreditlash

Аннотация: В данной статье проведён системный анализ механизмов развития деятельности субъектов предпринимательства, обоснованы направления совершенствования их классификации и повышения эффективности. Механизмы развития деятельности субъектов предпринимательства классифицированы на три основные группы — институционально-правовые, финансово-экономические и организационно-инфраструктурные механизмы.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, механизмы развития, институциональные механизмы, финансовая поддержка, бизнес-среда, промышленная кооперация, кредитование.

Annotation: This article provides a systematic analysis of the mechanisms for developing the activities of business entities and substantiates ways to improve their classification and enhance their effectiveness. The mechanisms for developing the activities of business entities are classified into three main groups: institutional-legal, financial-economic, and organizational-infrastructure mechanisms.

Keywords: business entities, development mechanisms, institutional mechanisms, financial support, business environment, industrial cooperation, lending.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik subyektlari innovatsiyalar, texnologik taraqqiyot va bandlikning asosiy harakatlantiruvchi

kuchi sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, ularning shakllanishi va o'sishi jarayoni yuqori risklar va to'siqlar bilan bog'liq bo'lib, bu ularni qo'llab-

quvvatlash va rivojlantirishning samarali mexanizmlarini izlash zaruratini keltirib chiqarad]. Qaysi omillar – davlat tomonidan tartibga solish, kapital mavjudligi yoki ijtimoiy-madaniy muhit – hal qiluvchi rol o'ynashi masalasi faol ilmiy munozaralar mavzusi bo'lib qolmoqda. Bu borada Prezidentimiz tomonidan ham “Yoshlar tadbirkorligini hamda ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan biznes loyihalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori qabul qilindi[1].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-apreldagi "Yoshlarga yer ajratish orqali ularning daromadlarini oshirish va bandligini ta'minlash, shuningdek, yangi yer maydonlarini o'zlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori ham qabul qilindi[2].

Tadbirkorlik iqtisodiyoti sohasidagi tadqiqotlarning ko'pligiga qaramay, klassik nazariyalar (Y.Shumpeter maktabi) va tarmoq o'zaro hamkorligi hamda ekotizim yondashuviga urg'u beradigan zamonaviy kontseptsiyalar o'rtasida nazariy tafovut mavjud. Ko'pgina ishlar tadbirkorlikning makroiqtisodiy ta'siriga yoki tadbirkorning mikro darajadagi psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratadi, ammo mexanizmlarning o'zini – ya'ni resurslar va institutsional shart-sharoitlarni barqaror tadbirkorlik natijasiga aylantirish usullarini – yetarlicha o'rganmaydi.

Adabiyotlar tahlili

Tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari masalasi iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan. Xususan, Eshmatov A.I. (2025) [3] tomonidan mintaqada tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan bo'lib, unda O'zbekistonda kichik biznes subyektlarini innovatsion rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan omillar aniqlangan. Nutfulloyev T.G'. (2025) esa tadbirkorlik subyektlarida biznes jarayonlarini rivojlantirish strategiyalarini takomillashtirish masalalarini o'rgangan[4].

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini kompleks o'rganish va tahlil qilish maqsadida nazariy va empirik metodlarning uyg'unligi ta'minlangan bo'lib, tadqiqot metodologiyasi bir necha o'zaro bog'liq yo'nalishlarni qamrab oladi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini iqtisodiy nazariya, institutsional iqtisodiyot va tadbirkorlik sotsiologiyasi sohasidagi ilmiy qarashlar, konseptual yondashuvlar hamda tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash masalalariga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlar tashkil etadi.

Natijalar

Tadqiqot doirasida olib borilgan nazariy tahlillar natijasida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslari aniqlashtirildi va ularning mualliflik tasnifi ishlab chiqildi. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish

mexanizmlari deganda, davlat va jamiyat tomonidan tadbirkorlik tuzilmalarining barqaror faoliyat yuritishi, ularning iqtisodiy o'sishi va raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan institutsional, iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy vositalar, usullar hamda instrumentlarning yaxlit tizimi tushuniladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari murakkab, ko'p tarkibli va dinamik tizim bo'lib, ularni quyidagi uch asosiy guruhga tasniflash maqsadga muvofiqligi asoslandi:

Birinchi guruh – institutsional-huquqiy mexanizmlar. Ushbu mexanizmlar tadbirkorlik faoliyatining huquqiy asoslarini, "o'yin qoidalari"ni belgilab beradi va quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- Qonunchilik bazasi – tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, kodekslar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar majmui. O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining huquqiy asoslarini "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "Xususiy korxonalar to'g'risida"gi Qonun, Fuqarolik Kodeksi, Soliq Kodeksi va boshqa qonun hujjatlari tashkil etadi.

- Normativ-huquqiy hujjatlar – Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirlik va idoralarning me'yoriy hujjatlari.

- Institutsional tuzilmalar – tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi va qo'llab-quvvatlovchi davlat organlari va muassasalari: Biznes-ombudsman instituti, Kichik biznes va tadbirkorlikni

rivojlantirish agentligi, Savdo-sanoat palatasi, Bosh vazir qabulxonalari, Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi va boshqalar.

Ikkinchi guruh – moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar. Ushbu mexanizmlar tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, ularning investitsion faolligini oshirish va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- Kreditlash mexanizmlari – imtiyozli kreditlar, mikrokreditlar, lizing, faktoring va boshqa kredit mahsulotlari. O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarini imtiyozli kreditlash Tijorat banklari, Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi, Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish davlat jamg'armasi orqali amalga oshiriladi.

- Subsidyalash va grantlar – tadbirkorlik loyihalarini davlat byudjeti mablag'lari, xalqaro moliya institutlari grantlari hisobidan qo'llab-quvvatlash.

- Soliq imtiyozlari – tadbirkorlik subyektlari uchun soliq stavkalarini pasaytirish, soliq ta'tillari, soddalashtirilgan soliq tizimlari.

- Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish davlat jamg'armasi – 200 milliard so'm va 50 million dollar mablag'ga ega bo'lgan ushbu jamg'arma tadbirkorlik loyihalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning muhim instrumenti hisoblanadi.

Uchinchi guruh – tashkiliy-infratuzilmaviy mexanizmlar. Ushbu mexanizmlar tadbirkorlik subyektlariga xizmat ko'rsatish, ularning o'zaro

hamkorligi va tarmoq aloqalarini rivojlantirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- Biznes-inkubatorlar va texnoparklar – yangi tashkil etilgan tadbirkorlik subyektlariga ofis maydoni, ji-hozlar, konsalting xizmatlari ko'rsatish orqali ularning dastlabki bosqichda rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi in-fratuzilma obyektlari.

- Xizmat ko'rsatish markazlari – Davlat xizmatlari markazlari, Ko'p funksiyali xizmat ko'rsatish markazlari tadbirkorlarga davlat xizmatlarini "ya-gona darcha" tamoyili asosida ko'rsa-tadi.

- Kooperatsiya yarmarkalari va elektron platformalar – yirik korxonalar va kichik biznes o'rtasida kooperatsiya aloqalarini yo'lga qo'yishga xizmat qilu-vchi tadbirlar va "Yagona elektron kooperatsiya birja portali" kabi onlayn platformalar.

- Maslahat va axborot xizmatlari – tadbirkorlarga huquqiy, moliyaviy, marketing bo'yicha maslahatlar berish, axborot bilan ta'minlash tizimi.

Tadqiqot natijasida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mex-anizmlari uch asosiy guruhga tas-niflandi (1-jadval).

1-jadval.

Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarining tas-nifi

Mexanizmlar guruhi	Asosiy elementlar	Qo'llash shakllari	Kutilayotgan natija
Institutsional-huquqiy mexanizmlar	Qonunchilik ba-zasi, normativ-huquqiy hu-jjatlar, institut-sional tuzilmalar	Davlat ro'yxatidan o't-kazishni sodda-lashtirish, ruxsatnoma-lar tizimini optimal-lashtirish, Biznes-om-budsman instituti	Tranzaksion xa-rajatlarni ka-maytirish, biznes muhitini yaxshilash
Moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar	Kreditlash, sub-sidiyalash, soliq imtiyozlari, grantlar	Imtiyozli kreditlar, mikromoliyalash, Tad-birkorlik faoliyatini rivojlantirish davlat jamg'armasi (200 mlrd so'm va 50 mln dollar)	Moliyaviy resurslardan foydalanish im-koniyatini ken-gaytirish
Tashkiliy-infratuzilmaviy mexanizmlar	Biznes-inkuba-torlar, texnoparklar, xizmat ko'rsat-ish markazlari	Davlat xizmatlari markazlari, Bosh vazir qabulxonalari, kooperatsiya yarmarkalari, "Yagona elektron	Infratuzilmaviy qulayliklar yarat-ish, tarmoq hamkorligini rivojlantirish

		kooperatsiya birja portali"	
--	--	-----------------------------	--

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari sezilarli darajada takomillashtirilgan. 2019-2025 yillar davomida amalga oshirilgan islohotlar natijasida quyidagi ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan:

1. *Tadbirkorlik subyektlari sonining o'sishi*: 2025-yilning 6 oyida tadbirkorlik subyektlari soni 60 mingtaga ortgan .

2. *Yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning kuchaytirilishi*: 2025-yil 14-fevraldagi PQ-60-son qarori bilan Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish davlat maqsadli jamg'armasi faoliyati yo'lga qo'yilib, 2025-2026 yillarda tajriba-sinov tariqasida qarz ajratish uchun 30 milliard so'm mablag' yo'naltirilgan .

3. *Murojaatlarni ko'rib chiqish tizimining takomillashuvi*: Bosh vazir qabulxonalari tashkil etilganidan keyingi dastlabki uch oyda kelib tushgan 12 mingdan ziyod murojaatning 75 foizi joyida hal qilingan .

4. *Soliq tizimining optimallashtirilishi*: 2020-yildan boshlab soliq turlari 13 tadan 9 taga kamaytirilib, soliqlarni to'lash muddatini uzaytirish va bo'lib-bo'lib to'lash mexanizmlari joriy etilgan.

Muhokama

Tadqiqot doirasida olingan natijalar tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslarini yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

Olingan natijalarni mavjud ilmiy yondashuvlar va konsepsiyalar bilan taqqoslaganda bir qator muhim jihatlar namoyon bo'ladi.

Institutsional yondashuv nuqtai nazaridan tadqiqot natijalari D. Nort va U. Baumolning institutsional muhitning iqtisodiy rivojlanishdagi hal qiluvchi roli haqidagi qarashlarini tasdiqlaydi. Nortning ta'kidlashicha, institutlar – bu jamiyatdagi "o'yin qoidalari" bo'lib, ular insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soladi . O'zbekiston misolida so'nggi yillarda amalga oshirilgan institutsional islohotlar (Biznes-ombudsman instituti, Bosh vazir qabulxonalari, "yagona darcha" tizimi) aynan ushbu "o'yin qoidalari"ni takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, ular tadbirkorlik subyektlari sonining sezilarli darajada oshishiga olib kelgan. Bu esa institutsional mexanizmlarning tadbirkorlikni rivojlantirishdagi fundamentalligini ko'rsatadi.

Baumol esa tadbirkorlik faolligining yo'nalishi (produktiv, noproductiv yoki destruktiv) institutsional muhit sifatiga bog'liqligini asoslagan . O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar tadbirkorlik energiyasining renta izlashdan ko'ra, ishlab chiqarish, innovatsiyalar va eksportga yo'naltirilishini rag'batlantirishga xizmat qilmoqda. Biroq, kreditlash jarayonining markazlashganligi, yer ajratishdagi muammolar kabi institutsional

kamchiliklar hanuz tadbirkorlikning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Tadbirkorlik ekotizimlari konsepsiyasi nuqtai nazaridan qaralganda, tadqiqot natijalari J. Mur va D. Isenbergning ekotizim yondashuvi tadbirkorlikni rivojlantirishda kompleks qarashlarni talab etishi haqidagi qarashlarini tasdiqlaydi. Tadbirkorlik ekotizimi – bu tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi o'zaro bog'liq elementlar (davlat, xususiy sektor, ta'lim muassasalari, moliya institutlari, infratuzilma) majmuidir. O'zbekistonda so'nggi yillarda yaratilgan "mutlaqo yangi tizim" (Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi, Bosh vazir qabulxonalarini, Biznes-ombudsman, Savdo-sanoat palatasi, Adliya vazirligi va joylardagi hokimlarning birinchi o'rinbosarlari boshchiligidagi iqtisodiyot kompleksi tashkilotlarining hamjihatlikda ishlashi) aynan ekotizim yondashuvining amaliy ifodasi sifatida baholanishi mumkin. Bu tizimning muvofiqlashtiruvchi rol o'ynashi tadbirkorlik subyektlari muammolarini kompleks hal qilish imkonini bermoqda.

Biroq, ekotizim elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va hamkorlik hanuz yetarli darajada emas. Xususan, tadbirkorlik subyektlarining ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar bilan hamkorligi, innovatsion infratuzilmaning rivojlanish darajasi, venchur moliyalashtirish tizimining mavjud emasligi O'zbekiston tadbirkorlik ekotizimining to'liq shakllanmaganligidan dalolat beradi.

Resurs yondashuvi nuqtai nazaridan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi ularning moliyaviy, moddiy-texnika, insoniy va axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlariga bog'liq. J. Barney tomonidan asoslangan resursli konsepsiyaga ko'ra, firmaning raqobatbardoshligi uning noyob va takrorlanmas resurslarga egaligi bilan belgilanadi[5]. O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarining resurslar bilan ta'minlanish darajasi tahlil qilinganda, moliyaviy resurslar (imtiyozli kreditlar, subsidiyalar) bilan ta'minlashga ustuvor e'tibor qaratilayotgani, ammo insoniy kapital, innovatsion resurslar, axborot resurslariga yetarlicha e'tibor qaratilmayotgani kuzatiladi. Bu esa tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishi uchun xavf tug'diradi.

Xulosa

Olib borilgan kompleks tadqiqot natijasida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslari, ularning tasnifi, O'zbekistonda qo'llanilayotgan mexanizmlarning amaldagi holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

1. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari murakkab, ko'p tarkibli tizim bo'lib, ularni institutsional-huquqiy, moliyaviy-iqtisodiy va tashkiliy-infratuzilmaviy mexanizmlarga tasniflash maqsadga muvofiq. Ushbu mexanizmlarning har biri

o'ziga xos vositalar va ta'sir yo'nalishlariga ega.

2. O'zbekistonda so'nggi yillarda tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari sezilarli darajada takomillashtirilgan. Natijada tadbirkorlik subyektlari soni 60 mingtaga oshgan, kreditlash hajmi kengaygan, davlat xizmatlari ko'rsatish soddalashtirilgan.

3. Mavjud mexanizmlarning samaradorligiga bir qator omillar, jumladan, kreditlash jarayonining markazlashganligi, yer ajratish tizimidagi kamchiliklar, sanoat kooperatsiyasining sustligi, "o'rta biznes" toifasining mavjud emasligi va davlat xizmatlarining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

4. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlarda choralar ko'rish zarur:

- "O'rta biznes" toifasini qonunchilik darajasida joriy etish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi "Yoshlar tadbirkorligini hamda ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan biznes loyihalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-60-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – 2025. – 14-fevral.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-apreldagi "Yoshlarga yer ajratish orqali ularning daromadlarini oshirish va bandligini ta'minlash, shuningdek, yangi yer maydonlarini o'zlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-153-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – 2024. – 5-aprel.
3. Eshmatov, A. I. (2025). Mintaqada tadbirkorlik salohiyati rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari. *Tadqiqotlar*, 60(1), 123–129.

va ularni qo'llab-quvvatlashning alohida mexanizmlarini ishlab chiqish;

- kreditlash jarayonlarini markazsizlashtirish va bank xizmatlari ko'rsatish tizimini soddalashtirish;
- yer ajratish jarayonlarining to'liq shaffofligini ta'minlash va elektron savdolar amaliyotini kengaytirish;
- yirik sanoat korxonalarini va kichik biznes o'rtasida kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish;
- davlat xizmatlarining to'liq elektronlashtirilishini ta'minlash.

Kelgusidagi tadqiqotlar istiqbollari tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarining tarmoq va mintaqaviy xususiyatlarini o'rganish, shuningdek, ularning samaradorligini baholashning aniq mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish bilan bog'liq.

4. Nutfulloyev, T. G'. (2025). Tadbirkorlik subyektlarida biznes jarayonlarini rivojlantirish strategiyalarini takomillashtirish: Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent.
5. Solidjonov, D. Z. (2021). The impact of social media on education: advantage and disadvantage. *ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ*, (3-1 (82)), 284-288.

